

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Meer aandacht voor middeninkomens cruciaal voor behoud sociale samenhang

Als de doelstelling van een redelijke inkomensverdeling maar lang genoeg wordt verwaarloosd en de positie van de middeninkomens wordt uitgehold, zal vanzelf een tegenbeweging op gang komen die de overheid oproept een krachtiger verdelingsbeleid te gaan voeren. Als de voortekenen niet bedriegen, staan we aan het begin van een dergelijke tegenbeweging.

door *Gerrit de Jong*

De auteur is lid van de Algemene Rekenkamer en van de redactie van CDV.

IN DIT ARTIKEL WORDT VOORAL INGEGAAN op de economische kanten van de betekenis van een middenklasse. Aan de ontwikkeling van de middenklasse zijn ook culturele aspecten verbonden. Deze blijven hier verder buiten beschouwing.¹ Uitgangspunt is dat een krachtige groep huishoudens met een middeninkomen van belang is voor de sociale samenhang van een samenleving. Bovendien zorgt zo'n groep ervoor dat de opwaartse sociale mobiliteit mogelijk blijft: wie voor een dubbeltje geboren is, kan wel degelijk een kwartje worden.

Allereerst zal kort worden ingegaan op de ontwikkeling in de mondiale inkomensverdeling. Is er een trend te ontdekken in de richting van een meer gelijkmatige verdeling, een verdeling van de inkomens rondom een krachtige middenklasse met kleine uitlopers naar beneden en naar boven? In dit verband wordt eerst ingegaan op de theorie van Tinbergen, die erin voorzag dat de inkomensverdeling gelijkmatiger zou worden. Daarna wordt gekeken of deze theorie in de praktijk overeind is gebleven. De ontwikkeling van de middengroepen in de westerse wereld, met name in ons land, wordt nader onder de loep genomen.

THEORIE

In de jaren zestig ontwikkelde Tinbergen de theorie van de optimale economische orde. Zou er een optimale orde kunnen worden gevonden, dan lag het voor de hand dat de bestaande economische stelsels, in die tijd het kapitalistische en het communistische systeem, naar deze optimale orde zouden convergeren. Tinbergen ging ervan uit dat elke economische politiek als doelstellingen de maximale groei van het inkomen per hoofd en een redelijke verdeling van de inkomens over de bevolking zou nastreven. De beleidsmakers zullen de uitvoering van hun beleid zo doelmatig mogelijk inrichten. Dit betekent dat eenzelfde goed eenzelfde prijs behoort te hebben en dat deze prijs moet overeenstemmen met de marginale kosten. Sommige goederen kunnen het best onder vrije mededinging tussen ondernemingen tot stand worden gebracht. Met name in gevallen van ondeelbare productie en externe effecten ligt centrale besluitvorming meer voor de hand. Beide systemen, het kapitalistische en het communistische, hebben nog niet de juiste mix van centrale en decentrale besluitvorming gevonden. Met behulp van wiskundige planningstechnieken en lineaire programmering zullen managers steeds beter in staat zijn de welvaartsverliezen van beide stelsels zichtbaar te maken. Deze zichtbaarheid zal een politieke druk opleveren die de stelsels naar elkaar toe drijft, waardoor convergentie optreedt en dus een meer gelijkmatige inkomensverdeling.

Van den Doel paste de theorie van Tinbergen aan.² De veronderstelling dat beide stelsels gelijke doelstellingen hanteerden met betrekking tot de inkomensverdeling, achtte hij te optimistisch. In het communistische systeem werden bijvoorbeeld de inkomsten uit vermogen niet meegerekend als het ging over een redelijke inkomensverdeling. Van den Doel sprak over een partiële convergentie en vond het nog te vroeg de convergentietheorie overboord te zetten. Naar zijn mening zou deze theorie niet kunnen worden verworpen als de evolutie zoals die zich de eerste 25 jaar na de Tweede Wereldoorlog had voorgedaan zich in de daarna volgende 25 jaar ten minste zou voortzetten.³

PRAKTIJK

Op grond van de theorie van Tinbergen zou een ontwikkeling naar een meer gelijkmatige inkomensverdeling tussen en binnen landen dus voor de hand liggen. Tevens mag worden aangenomen dat daarbij een krachtige groep met een middeninkomen onmisbaar is. Achteraf bekeken zou de kans op convergentie wellicht vergroot mogen worden verondersteld, omdat het communistische systeem nagenoeg van de wereld is verdwenen.

Milanovic⁴ heeft de ontwikkeling van de huishoudeninkomens wereldwijd onderzocht en geeft ook een overzicht van de uitkomsten van door anderen verricht onderzoek. Hieruit valt te concluderen dat er geen duidelijke trend is te ontdekken in de ontwikkelingen van de inkomensverdeling van de laatste dertig jaar. Zijn eigen onderzoek heeft betrekking op twee kortere perioden. In de periode 1988-1993 constateert hij een toenemende vergroting van de inkomensongelijkheid per huishouden; in de periode 1993-1998 zal deze trend omkeren in een afnemende ongelijkheid. Deze laatste ontwikkeling komt geheel voor rekening van de ontwikkelingen in China en India, waar zich juist in die tijd een omslag voordoet naar een krachtige economische opleving en de inkomens gemiddeld vele malen sterker gaan toenemen dan in de westerse wereld.

Uiteindelijk concludeert Milanovic dat de convergentietheorie moet worden verworpen. Ook van een tegengestelde ontwikkeling in de richting van divergentie is niets waar te nemen. Er zijn gewoon geen wetmatigheden te vinden die een uitspraak mogelijk maken over de ontwikkeling van de inkomensverdeling in de toekomst.⁵

MIDDENINKOMENS

Er is dus geen trend te ontdekken in de richting van een grotere of kleinere inkomensgelijkheid per huishouden. Maar voor de ontwikkeling van de middeninkomens is vooral van belang hoe zich de inkomensverdeling binnen landen ontwikkelt. Een gemiddeld sterke inkomensstijging in India en China kan de kloof met het gemiddelde inkomen in de westerse wereld verkleinen. Maar als deze sterke inkomensstijging niet gepaard gaat met

De middenklasse ontbreekt in grote delen van de wereld

een meer gelijkmatige verdeling binnen deze landen, dan kan de middenklasse toch nog onder druk komen te staan. Dit laatste lijkt het geval te zijn. Milanovic constateert dat op wereldschaal de middenklasse grotendeels ontbreekt.⁶ Hierin

kan een deel van de verklaring worden gevonden voor de instabiliteit van de wereldsamenleving. Als de brug tussen arm en rijk binnen landen niet wordt geslagen, kunnen tegenstellingen verharderen.

Wordt de middenklasse gedefinieerd als de groep die plus of minus een kwart van het mediane inkomen⁷ verdient in een land, dan behoort slechts ruim 17 procent van de wereldbevolking tot de middenklasse. In de ontwikkelde economieën, zoals die zijn verenigd in de oeso (Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling), waar een krachtige groep

middeninkomens voorkomt, heeft deze groep altijd een omvang van tussen 35 en 40 procent.

Wordt gekeken naar de verdeling van de inkomens over huishoudens op wereldschaal en de middeninkomens gedefinieerd als de groep die meer verdient dan het gemiddelde inkomen in Brazilië, maar minder dan het gemiddelde inkomen in Portugal, dan ontstaat het beeld zoals weergegeven in tabel 1.⁸

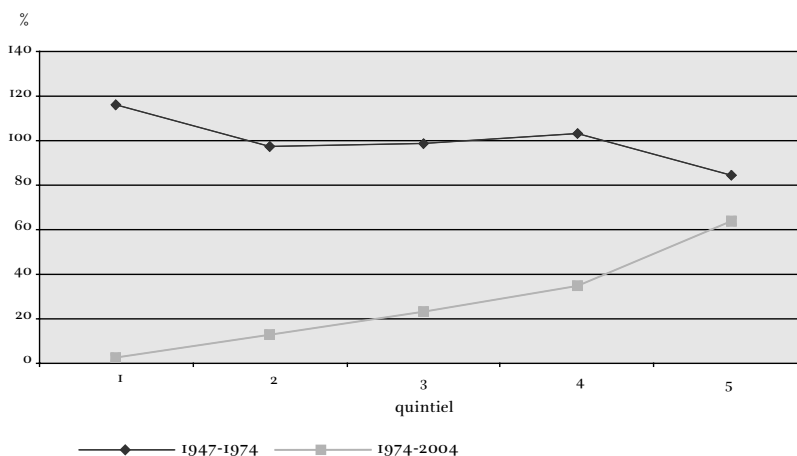
Tabel 1. Huishoudinkomens per klasse, 1998

Arm (< gemiddelde Brazilië)	77,4
Middenklasse	6,7
Rijk (> gemiddelde Portugal)	15,9
Totaal	100

De conclusie kan zijn dat de inkomensgelijkheid wereldwijd niet toeneemt en dat een middenklasse in grote delen van de wereld ontbreekt. Het lijkt erop dat slechts de ontwikkelde landen een krachtige middenklasse bezitten. In het vervolg zullen we echter zien dat ook dit beeld lijkt te kantelen.

VERENIGDE STATEN, DUITSLAND EN NEDERLAND

In de Verenigde Staten doet zich halverwege de jaren zeventig een breuk voor in de ontwikkeling van de verdeling van huishoudinkomens, zoals duidelijk wordt uit grafiek 1.

Grafiek 1. Huishoudensinkomens (groeï, reëel) VS

De grafiek, die is ontleend aan Robert Reich,⁹ laat niet alleen zien dat de inkomensgroei de eerste 25 jaar na de Tweede Wereldoorlog op een veel hoger niveau lag dan in de 30 jaar daarna, maar ook dat de verdeling over inkomensgroepen totaal verschilt. Was in de eerste periode de verdeling nog redelijk over de inkomensgroepen gespreid, met de laagste inkomensgroep in een iets snellere groei dan de hoogste, daarna groeit de laagste groep helemaal niet meer en nemen de inkomens in de hoogste groep nog steeds fors toe. Een dergelijke ontwikkeling gaat ten koste van de middeninkomens en vergroot bovendien de afstand tussen de laagste inkomensgroep en de middeninkomens. De economische opwaartse mobiliteit wordt hierdoor belemmerd en de middeninkomensgroep dreigt te breken.¹⁰

In Duitsland is onlangs een studie verschenen die eveneens wijst op een afname van de middenklasse.¹¹ Wordt de middenklasse gedefinieerd als de groep met een inkomen tussen de 70 en 150 procent van de mediaan dan ontstaat het beeld zoals weergegeven in tabel 2.

Tabel 2. Inkomens naar klasse, Duitsland

Jaar	1986	1996	2002
Arm	20,6	20,7	25,4
Middenklasse	63,0	61,3	54,1
Rijk	16,4	18,0	20,5
Totaal	100	100	100

Wat de Duitse studie eveneens duidelijk maakt is dat de sociale mobiliteit is afgenomen. De kans dat men wegvalt uit de middenklasse is groter geworden dan de kans dat men doorstroomt naar de rijke klasse. In de tweede plaats blijkt in Duitsland de verschuiving van de bevolking naar de randen van het inkomensgebouw voor een belangrijk deel te worden verklaard door de verandering van de demografische samenstelling van de bevolking. Aan de ene kant het sterk teruglopen van het aantal complete gezinnen (per gezin twee ouders en kinderen onder de 16 jaar) en de toename van alleenstaande ouders en aan de andere kant een toename van tweeverdieners. Deze ontwikkelingen vergroten de spagaat in de inkomensverdeling en zetten de middengroepen onder druk.¹²

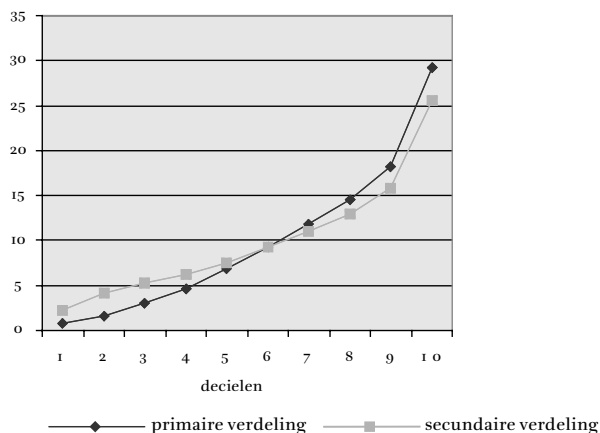
In Nederland is de verdeling van het vrij besteedbare inkomen sinds de jaren tachtig redelijk stabiel gebleven.¹³ Het vrij besteedbare inkomen wordt verkregen nadat op het primaire inkomen de belastingen en premies in mindering zijn gebracht en eventuele sociale uitkeringen en toeslagen zijn toegevoegd. Men spreekt dan van een secundair inkomen. Voor de ontwikkeling van de inkomenssituatie van de middenin-

komens is met name deze herverdeling van inkomens door de sociale zekerheid van belang. In ons land is bewust niet gekozen voor een mini-

Een ministelsel dat alleen uitkeringen op het minimum-niveau regelt, zet de solidariteit van de middeninkomens met de armste groepen onder druk

stelsel dat alleen uitkeringen op het minimumniveau regelt. Zo'n stelsel, waarvoor de middeninkomens wel zouden moeten betalen via belastingen en premies, maar waarvan zij nooit zouden profiteren als de nood aan de man komt, zou de solidariteit van de middeninkomens met de armste groepen onder druk zetten. Het

cappuccinomodel is daarvan de uitdrukking.

Grafiek 2. Herverdeling door sociale zekerheid 1997

Bron: Caminada en Goudswaard¹⁴

In dit model voorzien de overheid en het maatschappelijk middenveld (werkgevers en vakbonden) in basisvoorzieningen voor iedereen, die uit inkomensafhankelijke belastingen en premies worden betaald, met daarboven voor werknemers in geval van werkloosheid of arbeidsongeschiktheid uitkeringen die gekoppeld zijn aan het laatstverdiende loon. Als toefje kunnen nog particuliere verzekeringen worden toegevoegd.

De middengroepen bevinden zich in de decilen 5, 6 en 7. Het eerste deciel kan buiten beschouwing blijven omdat zich hierin vooral studenten bevinden. Uit grafiek 2 blijkt dat het omslagpunt, waar profiteren overgaat in betalen, precies in het zesde deciel ligt, in het midden van de middenin-

komens. De hogere middeninkomens zijn dus netto betalers aan de sociale zekerheid. Het draagvlak voor de sociale zekerheid begint dus vrij laag in het inkomensgebouw. De oorzaak hiervoor is te vinden in het nog steeds relatief grote aantal personen uit de beroepsbevolking dat gebruik maakt van een uitkering: 17 procent, ofwel ruim 1,5 miljoen mensen.

De conclusie kan zijn dat er weliswaar een sterke herverdeling van inkomens plaatsvindt in ons land door de sociale zekerheid, maar dat die toch vooral wordt bewerkstelligd door de uitkeringen op het minimumniveau.¹⁵ Hogere middeninkomens zijn netto betalers aan de sociale zekerheid.

Als we kijken naar de tertiaire verdeling wordt dit beeld nog pregnanter.¹⁶ De tertiaire verdeling geeft de effecten weer op de huishoudeninkomens van de overheidsuitgaven, voorzover die aan de huishoudens zijn toe te rekenen. Het gaat dan om uitgaven aan onderwijs, huisvesting, openbaar vervoer, zorg, cultuur en maatschappelijke dienstverlening.

De verdeling van deze uitgaven over de verschillende inkomensgroepen verloopt in de tijd als aangegeven in tabel 3.

Tabel 3. Tertiaire inkomensverdeling

	1991	1999	2003
Laagste inkomens	26	32	32
Middeninkomens	31	27	28
Hoge inkomens	43	41	40
Totaal	100	100	100

Bron: SCP

Het zijn vooral de hogere inkomens die van de tertiaire verdeling profiteren. Dit komt met name door de uitgaven voor onderwijs (studiefinanciering), volkshuisvesting (fiscale behandeling eigen woning) en cultuur.

De middeninkomens hebben met name in de jaren negentig moeten inleveren en trekken het minst profijt van de overheid

In de tijd gezien zijn het vooral de laagste inkomens die hebben geprofiteerd in de jaren negentig. Dit is gegaan ten koste van de hoge en middeninkomens.

De middeninkomens hebben met name in de jaren negentig moeten inleveren en trekken het minst profijt van de overheid.

De conclusie kan zijn dat ook in ons land de middenklasse door de overheid behoorlijk wordt aangeslagen. Een beleid dat versterking van de positie van de middengroepen voorstaat, zou in elk geval gericht moeten zijn op een meer activerend

arbeidsmarktbeleid, waardoor het aantal van ruim anderhalf miljoen mensen uit de beroepsbevolking dat een uitkering geniet, verder kan dalen. Daarnaast moet kritisch worden gekeken naar overheidsuitgaven die vooral aan de rijke bovenlaag ten goede komen, zoals de aftrek van hypotheekrente in relatie tot het huurwaardevoordeel, de studiefinanciering en de subsidies voor cultuur.

DISCUSSIE

In de discussie komen twee vragen aan de orde. In de eerste plaats de vraag naar de waardering van de middengroepen en in de tweede plaats de vraag naar de oorzaak van de omslag in de positie van de middengroepen in de jaren zeventig.

Middengroepen worden verschillend gewaardeerd. Aan de ene kant staan zij die de middengroepen als de ruggengraat van de maatschappij beschouwen, als de club die de meeste belastingen en premies betalen, als de groep waar de solidariteit met de onderliggende groepen gestalte krijgt. Deze waardering is vrij algemeen in christendemocratische kring en bij sociaaldemocraten als Wöltgens¹⁷ en Bos¹⁸. Daartegenover staan de critici van de middengroepen zoals de vroegere PvdA-minister Pronk, die in zijn recente Den Uyllezing¹⁹ stelt dat de middengroepen volop hebben geprofiteerd van de overheid en Bas Jacobs (hoogleraar Erasmus Universiteit Rotterdam), die zelfs spreekt over de tirannie van de middengroepen die weigeren ‘afstand te doen van hun economisch onzinnige privileges’.²⁰ Jacobs doelt daarbij vooral op de sterke positie van zittende werknemers die zich achter allerlei verworven rechten verschansen en zodoende de buitenstaanders geen waarachtige kans gunnen op de arbeidsmarkt.

Over de oorzaken van de omslag zoals die met name in de VS in de jaren zeventig plaatsvond, is veel geschreven. Dahrendorf²¹ zoekt de oorzaak vooral in de overdrijving die op verschillende terreinen was opgetreden: de overdrijving in het opvoeren van het verzorgingsarrangement, waardoor de sociale zekerheid slachtoffer werd van haar eigen succes en de overdrijving van de economische groei, die resulteerde in energie- en milieucrises. Reich²² voegt daaraan toe de technologische ontwikkeling, waardoor informatie-uitwisseling veel sneller gaat, het vervangen van collectieve arrangementen door individuele keuzen, de verschuiving van aanbod naar vraag en de overheersende invloed van steeds meer consumptie. Dit resulteert in een afnemende maakbaarheid van de samenleving, althans in een afnemend geloof daarin, en een toenemende rol voor de markt op allerlei terreinen waar deze zich vroeger minder manifesteerde. De democratie legt het af tegen de markt, een markt waar de machtsverdeling eenzijdig

ten gunste van de rijkere inkomensgroepen uitvalt en waarin de armere en middeninkomens op verdere afstand worden gezet.

De discussie zoals die nu wordt gevoerd, doet enigszins denken aan het debat in de jaren veertig van de vorige eeuw tussen Polanyi²³ en Hayek.²⁴ Hayek verdedigde het probleemoplossend vermogen van de vrije markt. Overheidsinterventie zou leiden tot inertie en welvaartsverliezen; de vrije ondernemingswijze productie zou vanzelf leiden tot de beste oplossing van het economische probleem, in termen van groei en verdeling. Het gedachtegoed van Hayek is later verder uitgedragen door Friedman²⁵ en zijn aanhangers Thatcher en Reagan.

De Hongaarse econoom Polanyi trok in een analyse over een periode van meer dan honderd jaar de conclusie dat uiteindelijk de markt niet overwint. De ontwikkeling van de economische orde is niet lineair, maar cyclisch. Polanyi toont aan dat marktwerking voor grond, geld en arbeid uiteindelijk nooit volledig wordt doorgezet. Als de ontwikkeling om grond, geld en arbeid steeds verder aan de tucht van de markt te willen overlaten toeneemt, dan komen er vanuit de maatschappij steeds tegenkrachten op.

Op dit moment lijkt het erop dat de era van het zelfoplossend vermogen van de markt aan het tanen is. Het marktfalen in de financiële sector wereldwijd²⁶ en het beloningsbeleid voor de topmanagers van beursgenoteerde ondernemingen²⁷ roept tegenkrachten op en vraagt om initiatieven door overheden.²⁸ Ook op de arbeidsmarkt wordt er in toenemende mate voor gepleit de gevraagde flexibiliteit van de werknemer niet te overvoeren, maar een evenwicht te zoeken met (nieuwe) vormen van zekerheid en perspectief. Faciliteiten die vooral de hoge inkomens ten goede komen, zoals de hypotheekrenteaftrek, liggen in toenemende mate onder vuur. Voor de lagere inkomens is het perspectief aan het verbeteren nu de omslag in de sociale zekerheid van een hangmat naar een trampoline langzaam maar zeker doorzet. En de voortgaande discussie over de vlaktaks laat zien dat ook de benadeling van alleenverdieners ten opzichte van tweeverdieners aandacht krijgt.

* * *

In ons land is één van de hoofddoelstellingen van economisch beleid een redelijke inkomensverdeling. Dat is een verdeling waarin de middeninkomens krachtig zijn vertegenwoordigd en de uitlopers naar rijk en arm niet te groot zijn, een verdeling die sociale mobiliteit mogelijk maakt.

Op grond van het bovenstaande kan de stelling worden verdedigd dat, als de doelstelling van een redelijke inkomensverdeling maar lang genoeg wordt verwaarloosd en de positie van de middeninkomens wordt uitgehouden, vanzelf een tegenbeweging op gang zal komen die de overheid oproept een krachtiger verdelingsbeleid te gaan voeren. Dit is een beleid dat

niet alleen inkomens (her)verdeelt via belastingen, premies en uitkeringen, maar ook inspeelt op demografische veranderingen en kritisch kijkt naar de tertiaire verdeling. Als de voortekenen niet bedriegen, staan we aan het begin van een dergelijke tegenbeweging.

Noten

- 1 Voor een uiteenzetting van de culturele aspecten kan worden verwezen naar Daniel Bell, *The Cultural Contradictions of Capitalism*, Basic Books 1996
- 2 J. van den Doel, *Konvergentie en Evolutie*, Assen 1971
- 3 Van den Doel, *a.w.*, blz. 193
- 4 Branko Milanovic, *Worlds Apart, Measuring International and Global Inequality*, Princeton 2005
- 5 Milanovic, *a.w.*, blz. 147
- 6 Milanovic, *a.w.*, hoofdstuk 10
- 7 De mediaan is het middelste inkomen.
- 8 Milanovic, *a.w.*, blz. 131
- 9 Robert B. Reich, *Supercapitalism*, New York 2007, blz. 106
- 10 De situatie in de Verenigde Staten komt nader aan de orde in de bijdrage van Frans Verhagen
- 11 M.M. Grabka en J.R. Frick, *Schrumpfende Mittelschicht – Anzeichen einer dauerhaften Polarisierung der verfügbaren Einkommen?*, Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung, maart 2008. De cijfers van Oost-Duitsland zijn vanaf 1990 in de statistiek opgenomen.
- 12 Voor een verdere uiteenzetting over de situatie in Duitsland wordt verder verwezen naar de bijdrage van de Konrad Adenauer Stiftung aan deze bundel.
- 13 M. van den Brakel-Hofmans, *De ongelijkheid van inkomens in Nederland*, CBS 2007
- 14 Koen Caminada en Kees Goudswaard, *Herverdeling van inkomen door sociale zekerheid*, Openbare Uitgaven 2001 nr.2
- 15 Caminada en Goudswaard, *a.w.*, blz. 62
- 16 De gegevens over de tertiaire verdeling zijn ontleend aan Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), *Publieke productie en persoonlijk profijt*, Den Haag 2006. Het betreft hier alleen de productgebonden overheidsuitgaven en niet de productgebonden belastingen.
- 17 Thijs Wöltgens, *Links moet zich weer met veel meer nadruk richten op het vraagstuk van de verdeling*, NRC Handelsblad 12 april 2008
- 18 Wouter Bos, *Dit land kan zoveel beter*, Amsterdam 2006, blz. 88
- 19 J.P. Pronk, *Open Links*, Den Uyllezing 2007
- 20 Bas Jacobs, *Tirannie der middengroepen*, De Groene Amsterdammer 2006
- 21 Ralf Dahrendorf, *The Modern Social Conflict*, Londen 1988
- 22 Robert Reich, *a.w.*
- 23 Karl Polanyi, *The Great Transformation*, Boston 1944
- 24 F.A. Hayek, *The road to serfdom*, Chicago 1944
- 25 Milton Friedman, *Capitalism and Freedom*, Chicago 1962
- 26 Zie hierover Robert E. Rubin, *In an uncertain world*, Random House 2003
- 27 Lucian Bebchuck en Jesse Fried, *Pay without performance, The Unfulfilled Promise of Executive Compensation*, Harvard 2004 en Jordan Otten, *Origins of executive pay & corporate governance reform codes*, dissertatie Utrecht 2007
- 28 Zie bijvoorbeeld de harde kritiek van de oud-voorzitters Delors en Santer van de Europese Commissie, samen met 8 voormalige premiers en 6 voormalige ministers van Financiën/Economische Zaken uit EU-landen aan de huidige voorzitter van de Europese Commissie, Barroso, d.d. 19 mei 2008. Zij wijzen op het samen opgaan van een toenemende inkomensongelijkheid en de expansie van de financiële sector en vragen tevens aandacht voor het reusachtige ethische probleem dat (on)verdiende inkomens van veel toplieden van beursgenoteerde ondernemingen met zich brengt.